

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ 7' — 30 Σεπτεμβρίου 1909. — ΤΕΥΧΟΣ Γ'.

Ἡ ἔκ τοῦ νάρθηκος Ἰλιάς

Πολυβρήλητον εἶνε τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν Βίῳ Ἀλεξάνδρου 8 χωρίον τῶδε· Καὶ τὴν μὲν Ἰλιάδα τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφοδίων καὶ νομίζων καὶ ὀνομάζων ἔλαβε μὲν Ἀριστοτέλους διορθώσαντος, ἦν Ἐκ τοῦ νάρθηκος καλοῦσαν, εἶχε δὲ μετὰ τοῦ ἐγχειριδίου κειμένην ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, ὡς Ὀνηοκρίτος εἶρηκε. Μνημονεύεται δὲ ἡ φερομένη αὕτη διόρθωσις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος IB' σ. 394 ἐν οἷς λέγει· Φέρεται γοῦν τις διόρθωσις τῆς Ὀμήρου ποιήσεως, ἡ Ἐκ τοῦ νάρθηκος λεγομένη, τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τῶν περὶ Καλλισθένη καὶ Ἀρίσταρχον ἐπελθόντος καὶ σημειωσαμένου τινὰ, ἔπειτα καταθέντος εἰς νάρθηκα, ὃν εὔρεν ἐν τῇ περσικῇ γάζῃ πολυτελῶς κατασκευασμένον. Οἱ δὲ νεώτεροι, οἵτινες πολλὰ ἄνω συνεζήτησαν καὶ συζητοῦσι τὰ περὶ τῆς ἀληθείας καὶ ἐκτάσεως τοῦ κριτικοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν σχέσει πρὸς τὸν Ὀμηρον, τὸν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λεγόμενον νάρθηκα νοοῦσιν ὡς κιβωτίδιον, περιέχον τὸν ἀριστοτελικὸν ἐκεῖνον κώδικα τοῦ Ὀμήρου· τινὲς δ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μαρτυρίας τοῦ Στράβωνος λέγουσι τοῦτο πολυτελές. In einem Kästchen λέγει ὁ Bergk¹. Kästchenexemplar ὀνομάζει τὴν ἐκ τοῦ νάρθηκος ἔκδοσιν ὁ Sittl². Ἄλλ' ἀκριδέστερον δὲν πρέπει νὰ γίνηται λό-

¹ Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 893 ἐν σημ. 20.

² Geschichte der griechischen Literatur Τόμ. Α' σ. 124.

γος περὶ κιβωτιδίου, ἀλλὰ γενικώτερον περὶ θήκης. Ὅπως ἐκ τῶν ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Passow ἐν λ. *Närbigē* λεγομένων εἰν *Kästchen*, εἶνε *Büchse* μόνον τὸ δεύτερον εἶνε ἀκριβές.

Ἅποια τις δὲ ἀρα ἡ θήκη αὕτη; Τὸ ἀριστοτελικὸν ἀντίγραφον τοῦ Ὀμηροῦ ἦτο βεβαίως γεγραμμένον, καθ' ἃ πάντα τὰ χειρόγραφα τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἐπὶ παπύρου, σὶ δὲ πάπυροι εἶχον σχῆμα κυλινδρικόν, ἐξ οὗ καὶ κύλινδροι ἐκαλοῦντο¹. Οἱ δὲ κυλινδρικοὶ οὗτοι πάπυροι, ὅταν μὲν ἦσαν πλείονες τοῦ ἐνός, ἐναπετίθεντο κατὰ δέσμας εἰς κίστην ἢ κιβωτιδίον, λαρνακίδιον, βιβλιοφόριον². Ἄλλ' ὅταν ὁ κύλινδρος ἦτο εἰς καὶ μόνος, τὸ ἐνεύλημα ἐκεῖνο περιεβάλλετο ἀπλῶς δι' ἄλλου κοινοῦ παπύρου χάριν προφυλάξεως ἢ τὸ πολὺ ἐνετίθετο, τούλάχιστον ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, εἰς κάλυμμα ἐκ περγαμηνῆς³. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἀποκλείει βεβαίως καὶ τὴν χρῆσιν στερεωτέρου περικαλύμματος ἐν ἰδίαις περιστάσεσι, καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ τοῦ Ἀλεξάνδρου, συμπαραλαβόντος τὴν ἀριστοτέλειον Ἰλιάδα εἰς τὰς στρατείας, ἐν αἷς ἡ ἀπλῆ διὰ παπύρου ἢ καὶ διὰ παχυτέρας ἔστω περγαμηνῆς περιτύλιξις δὲν ἤρκει νὰ προφυλάξῃ τὸν πολῦτιμον κώδικα κατὰ τὰς μακρὰς ὁδοιπορίας τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων. Ἐκ τούτου δὲ παρέστη ἡ ἀνάγκη νὰ ἐμβληθῇ τὸ χειρόγραφον εἰς θήκην στερεάν ἀντὶ ἀπλοῦ περικαλύμματος, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡμεῖς σήμερον χειρόγραφα ἢ φωτογραφίας ἐμπιστευόμεθα εἰς τὸ ταχυδρομεῖον ἢ συμπαραλαμβάνομεν εἰς ἀποδημίας ἐντὸς θήκης ἐκ χαρτονίου ἢ λευκοσιδήρου. Ὡς δὲ σήμερον ἡ θήκη αὕτη εἶνε συνήθως κυλινδρική, πολὺ μᾶλλον ἦτο φυσικὸν καὶ ἡ θήκη τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ εἶχε τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο σχῆμα, ὅπερ καὶ ὁ εἰς κύλινδρον εἰλούμενος πάπυρος, ἐφ' οὗ ἦτο γεγραμμένη. Τοιαύτην δὲ ἀφ' ἐνός μὲν πρόχειρον,

¹ Ἴδε Διογένης Λαερτίου Χ, 26· κύλινδροι μὲν γὰρ πρὸς τοὺς τριακασίους εἰσὶ. Πρὸς. Θόμψωνος Παλαιογραφίαν μεταφρ. Σπυρ. II. Δάμπερον σ. 103 κ. ἰ.

² Ἴδε Νέου Ἑλληνομνήμωνος Τόμ. Β' σ. 267 κ. ἰ.

³ Ἴδε Θόμψωνος Παλαιογραφίαν σ. 110 κ. ἰ.

ἀπ' ἐτέρου δὲ στερεὰν κυλινδρικήν θήκην παρείχεν αὐτῇ ἡ φύτις ἐν τῷ στελέχει τοῦ φυτοῦ νάρθηκος.

Ἦδη ὁ Θεόφραστος μνημονεύει πολλαχοῦ τοῦ νάρθηκος¹. Παντοία δὲ ἦτο ἡ παρ' ἀρχαίοις χρῆσις τοῦ φυτοῦ. Τὸ στέλεχος αὐτοῦ, κενούμενον τῆς ἐντεριώνης, ἐχρησίμευεν εἰς θύρσους τῶν βακχευόντων², ἐξ οὗ καὶ τὸ γνωστὸν *Πολλοὶ μὲν νάρθηκοφόροι, Βάκχοι δὲ γε παῦροι*, καὶ εἰς ράβδους τῶν παιδαγωγῶν³. Ἐν κοίλῳ νάρθηκι ἐλέγετο μετενεγκῶν εἰς τὴν γῆν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Προμηθεὺς τὸ πῦρ⁴. Εἶνε λοιπὸν λίαν πιθανόν, ὅτι τοιαύτη θήκη ἐκ νάρθηκος κυριολεκτικῶς, οὐχὶ δ' ἐξ ἄλλης ὕλης ἐχρησίμευσε καὶ διὰ τὸ ἀριστοτελικὸν ἀντίγραφον τοῦ Ὀμήρου ὡς εἶπερ τις καὶ ἄλλη πρόχειρος καὶ πρόσφορος πρὸς τοῦτο. Καὶ σήμερον δὲ φύεται τὸ καλαμοειδὲς φυτὸν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως ἐν Ἀττικῇ, Κρήτῃ, Λέσβῳ, Ἀμοργῷ καὶ ἀλλαχοῦ, φέρον συνήθως τὸ ὄνομα *μαγκοῦτα* ἢ *μαγκοῦνα*, ἀλλὰ καὶ *νάρθηκας*⁵. Ἐν δ' Ἀμοργῷ οἱ ἐπιχώριοι κατασκευάζουσιν ἐξ αὐτοῦ καὶ παντοία καθίσματα, προσηλοῦντες ἀλλήλοις διάφορα τεμάχια στελέχους. Ὁ δὲ μακαρίτης Ἀντώνιος Μηλιαράκης δὲν κατέγραψε μὲν τὸ ἔθος τοῦτο ἐν τῇ μονογραφίᾳ περὶ Ἀμοργοῦ τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας, ἀλλ' ἐφρόντισεν ὁμῶς, ὅπως ἡ Ἐταιρεία αὕτη λάβῃ ἐξ Ἀμοργοῦ τοιοῦτο μικρὸν ἐκ νάρθηκος *σκαμνίον*, ὅπερ ἀπό-

¹ Περὶ φυτῶν ἱστορίας I, 2, 7. I, 6, 4, 2. VI, 1, 4. VI, 2, 7. VI, 3, 1. IX, 16, 2. Περὶ φυτῶν αἰτίων V, 6, 4.

² *Εὐριπίδου Ἑλένη* στ. 1337. *Βάκχαι* στ. 145 κ. ἑ. Πρβλ. *Πλουτάρχου Συμποσιακῶν προβλημάτων* H' σ. 714 F.

³ *Ξενοφῶντος Κύρου Παιδεία* B' 3, 20.

⁴ *Ἡσίοδου Θεογονία* στ. 567. Ἔργα καὶ ἡμέραι στ. 52. Πρβλ. *Διοχόλου* Προμ. στ. 109.

⁵ *Heldreich Die Nutzpflanzen Griechenlands*. Ἐν Ἀθήναις, 1862, σ. 40. Ἴδε Ἀνέστη Κωνσταντινίδου Μέγα λεξικὸν ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν λ. *Νάρθηξ*. *Βεργαροδάκη* Λεξικὸν ἑρμηνευτικὸν τῶν ἐνδοξοτάτων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων σ. 830 ἐν λ. *Νάρθηξ*.

κεῖται ἐν τῷ μουσεῖῳ αὐτῆς. Καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ κατασκευάζονται τοιοῦτοι σκίμποδες¹. Ἡ θία τοῦ ἐλαφροῦ τούτου ἅμα καὶ στερεοῦ σκίμποδος ἀνέκαθεν ἐνέβαλέ μοι τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐκ τοῦ φυτοῦ νάρθηκος ἦτο κατασκευασμένη ἡ θήκη τοῦ παρ' Ἀλεξάνδρῳ κώδικος τοῦ Ὀμήρου. Καὶ θύρσοι μὲν καὶ ῥάβδοι κατασκευάζοντο παρ' ἀρχαίοις ἐκ λεπτῶν καὶ μακρῶν στελεχῶν τοῦ φυτοῦ. Ἡ δὲ κυλινδρική θήκη τῆς ἐκ τοῦ νάρθηκος ἐκδόσεως συνίστατο ἐκ παχέος τεμαχίου στελέχους, ἐκ μεγάλου τοιοῦτου φυτοῦ ληφθέντος. Οὕτω τοῦ ἐξ Ἀμοργοῦ σκίμποδος τοῦ μουσείου τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἔθνολογικῆς εταιρείας τὰ ἐκ νάρθηκος τεμάχια ἔχουσι πάχος ἕξ καὶ ἡμίσεος ἑκατοστῶν, ἦτοι χωρητικότητα ἀρκετὴν διὰ κύλινδρον παπύρου περιέχοντα τὴν Ἰλιάδα. Ἄλλως δ' ὁ σκίμπος ἐκεῖνος δὲν εἶνε κατασκευασμένος ἐκ τῶν παχυτάτων τῶν ὑπαρχόντων στελεχῶν νάρθηκος, ἀλλ' εὐρίσκονται καὶ ἄλλα παχύτερα². Τοιοῦτος δὲ νάρθηξ παπύρου θὰ ἠδύνατο νὰ κατασκευασθῆ εὐκολώτατα, λαμβανομένου ἑνὸς τεμαχίου μήκους εἰκοσιπέντε περίπου μέχρι τριάκοντα ἑκατοστῶν, κενουμένου τῆς ἐντεριώνης. Καὶ τὸν μὲν πυθμένα τῆς τοιαύτης θήκης ἤθελεν ἀποτελέσει εἰς παχὺς κόμβος τοῦ καλαμοειδοῦς στελέχους, τὸ δ' ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους ἀνοιγμα, δι' οὗ εἰσήγετο εἰς τὸν νάρθηκα, ἦτοι τὴν θήκην, ὁ ἐκ παπύρου κύλινδρος, ἐχρειάζετο πῶμα, ὅπερ κατὰ διαφόρους τρόπους ἠδύνατο νὰ κατασκευασθῆ, ἀπλούστατα δὲ καὶ δι' ἑτέρου μικροῦ κυλίνδρου ἐκ νάρθηκος πλατυτέρου τῆς εἰς αὐτὸν ἐμβαλλομένης θήκης, λαμβανομένου δ' ἐκ στελέχους φυτοῦ ἔχοντος μείζονας τὰς διαστάσεις καὶ ἀποκοπτομένου ἄνωθεν τοῦ κόμβου, ὅστις διατηρούμενος ἀπετέλει τὸ σκέπασμα τῆς θήκης.

Τοιαύτην φαντάζομαι ἀρχῆθεν τὴν κατασκευὴν τοῦ νάρ-

¹ *Heldreich* ἐνθ' ἄν. σ. 40.

² Ὁ *Heldreich* ἐνθ' ἄν. λέγει, ὅτι παρὰ τὴν βέσιν ὁ νάρθηξ ἔχει ἐν Ἑλλάδι πάχος 2-3 δακτύλων καὶ τὰ στελέχη αὐτοῦ ἀνέρχονται πολλακίς εἰς ὕψος δύο μέτρων.

θηκος, ἐξ οὗ ὠνομάσθη ἢ ἐν αὐτῷ φυλαττομένη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκδόσις τοῦ Ὀμήρου. Οὐδὲ νομίζω ἀντιφάσκον εἰς ταῦτα τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος. Ἐν αὐτῷ δὲν πρόκειται περὶ τῆς πρώτης θήκης, ἧς ὁ βασιλεὺς ἐποιεῖτο χρῆσιν τὸ κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ περὶ μεταγενεστέρων τινός, ἐν ἧ κατὰ τὰ λεγόμενα (φέρεται) ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τῶν περὶ Καλλισθένη καὶ Ἀρίσταρχον, ἐπελήθων τὸν ἀριστοτελικὸν κώδικα καὶ σημειωσάμενός τινα, κατέθηκεν ἔπειτα (ἔπειτα καταθέντος) εἰς νάρθηκα ὃν εὗρον ἐν τῇ περσικῇ γάζῃ πολυτελῶς κατασκευασμένον.

Ἐδῶ πλέον πρόκειται, ἂν ἡ διήγησις τοῦ Στράβωνος εἶνε ἀληθής καὶ ἀκριβής, περὶ πολυτελοῦς πράγματι θήκης, ἣν ἔλαβεν ὁ Ἀλέξανδρος ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τινός τῶν βασιλικῶν πρωτευουσῶν Δαρείου τοῦ Κοδομαννοῦ, κρίνας αὐτὴν ἀξίαν νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἔγκρυψιν τοῦ πολυτίμου κώδικος τοῦ Ὀμήρου. Ἀλλὰ καὶ αὕτη, καίπερ κατασκευασμένη ἐξ ἄλλης ὕλης πολυτελοῦς, ἐξηκολούθησε φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ νάρθηκος, καθ' ἃ καὶ ἡ πρώτη, ἣν ἔθετεν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτοῦ ἐν ταῖς στρατείαις ὁ στρατιώτης βασιλεὺς. Οὕτω δὲ κατὰ μικρὸν ἡ λέξις νάρθηξ κατήντησε νὰ σημαίνῃ καὶ πᾶσαν ἐξ οἰαζομένης ὕλης θήκην. Διὸ βλέπομεν τὸν Λουκιανὸν¹ ἀναφέροντα πέντε αἰῶνας μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον ἐλεφαντίνους νάρθηκας *λατρῶν*.

Τοιαύτη ἡ γνώμη μου περὶ τῆς ἐκ τοῦ νάρθηκος ἐκδόσεως καὶ τῆς καθ' ὅλου ἱστορίας τῆς λέξεως. Συμφώνως δὲ πρὸς ταῦτα νομίζω, ὅτι καὶ αἱ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς λέξεως σημασίαι αὐτῆς ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς λεξικοῖς πρέπει νὰ μεταρρυθμισθῶσι καὶ συμπληρωθῶσιν ὧδε· α') νάρθηξ τὸ φυτόν· β') τὰ κατασκευαζόμενα ἐξ αὐτοῦ, μετὰ ἢ ἄνευ ἐντεριώνης, θύρσοι, ράβδοι, (καθίσματα παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησιν, εἰ μὴ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις), θῆκαι (ἢ ἐκ τοῦ νάρθηκος ἐκδοσις)· εἰς δὲ τὰς

¹ Πρὸς τὸν ἀπαίδευτον καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον 29.

ἀνωτέρω ταχθείσας ράβδους συγκαταλεχτέαι καὶ αἱ φερόμεναι ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων¹, περὶ ὧν διὰ μακροτέρων ἐπραγματεύθη ὁ Ducange². γ') τὰ θεραπευτικὰ βιβλία τῶν ἰατρῶν τὰ οὕτω καλούμενα παρὰ Γαληνῶ καὶ Ἀετίῳ³. δ') οἰαδὴποτε θήκη, ἔστω καὶ ἐξ ἄλλης ὕλης, οἷον ὁ ἐκ τῆς περσικῆς γάζης ληφθεὶς καὶ πολυτελῶς κατασκευασμένος νάρθηξ καὶ οἱ ἐλεφάντινοι νάρθηκες οἱ περιέχοντες μύρα ἢ φάρμακα· ε') ὁ πρόναος τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὀρθοδόξων.

¹ Διὰ τῆς νάρθηκος ἦν ἔφερε ταῖν χερσῶν ἐν Μοναχείῳ κώδ. 450 (B) τοῦ Νικήτα Χωνιάτου ἰκδ. Βόννης σ. 592, 3 ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ Μοναχείῳ 93 (A) σκέπυκος· τῇ δὲ ἀριστερᾷ κατέχει νάρθηκα Κωδικοῦ Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων ἰκδ. Βόννης σ. 93, 22 καὶ κατωτέρω σ. 94, 1.

² De Imperatorum Constantinopolitanorum seu de inferioris aevi... numismatibus ἐν ἑπιμέτρῳ τοῦ Glossarium mediae et infimae Latinitatis. Ἴδε ἰκδ. Διδότου. Ἐν Παρισίοις. 1850 Τόμ. Ζ' σ. 159. Πρὸς καὶ τὸ παρ' αὐτῷ χωρίον Συμμιῶν τοῦ Θεσσαλονίκης περὶ τῆς ράβδου τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπερ καὶ εἰς ἐρμηνείαν τῶν παρ' ἀρχαίοις ἐκ νάρθηκος ράβδων τῶν παιδαγωγῶν δύναται νὰ χρησιμίσῃ· ράβδον λαμβάνει, οὐ βαρεῖάν τινα καὶ σκληράν, ἀλλ' ἑλαφράν καὶ μαλακὴν διὰ τὸ παιδευτικόν ἐν πραύτητι καὶ μὴ ὀργίλον καὶ φθαρτικόν, μηδὲ συντριβεῖν (γρ. συντριβον) καὶ ἀφανίσαι (γρ. ἀφανίζον).

³ Περὶ αὐτῶν τάδε λέγει ὁ Ducange ἐνθ' ἀν.· Unde medicos quosdam νάρθηκος libros suos nuncupasse monitum a nobis ad Alexiadem, quod libri speciem ferulae omnino referant. Ἄλλ' ἀκριβέστερον εἰπεῖν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα προήλθεν ἐκ τοῦ φυτοῦ νάρθηκος, ἧται τῆς ἐξ αὐτοῦ θήκης, ἤγουν ἐκ τοῦ περιέχοντος ἀντὶ τοῦ περιχομένου.